

Marie Lindstedt Cronberg: *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Historiska institutionen, Lund 1997. 316 s. English summary. ISBN 91-86470-06-X.

Utomäktenskaplig sexualitet var ett allvarligt brott i den ortodoxa stormaktstidens svenska samhälle. Det uppdagades då barnen föddes och kvinnorna blev ogifta mödrar. För att få veta hur man resonerade kring kön och sexualitet i det förindustriella bondesamhället har Marie Lindstedt Cronberg undersökt hur man behandlades som ogift mor på den svenska landsbygden. Med utgångspunkt i lagstiftningens förändringar har hon jämfört två perioder, där den ortodoxa, från 1600-talets slut till 1700-talets slut, framstår som präglad av ett långtgående fördömande av den utomäktenskapliga sexualiteten. Mot denna har hon ställt den epok, som inleds under 1700-talets andra hälft och som medförde en fortlöpande liberalisering i sexuallagstiftningen. Bakgrunden till bägge perioderna finns i en patriarkal samhällsstruktur, som både förutsatte äktenskap och hävdade att utomäktenskaplig sexualitet hotade att kullkasta själva samhällsordningen.

Det är normer som står i fokus i den här avhandlingen. Hur samhällets normer skapas och upprätthålls är den grundläggande fråga som författaren söker svar på. De sexualbrott som undersöks tillhör de vanligaste brotten bland kvinnor och brott av det här slaget säger en hel del om normaliteten i samhället. Men man skall samtidigt komma ihåg att det är få kvinnor det handlar om, kvinnor har alltid svarat för en mycket liten del av brottsligheten i samhället. Avhandlingsförfattaren utgår från kvinnornas situation och ser samhällsdiskursen i ett könsperspektiv. Däremot använder hon inte kön som analytisk kategori. Hennes framställning vilar inte främst på en teoretisk analysförmåga utan på ett gediget empiriskt material, som hon lyckas levandegöra och analysera med egna modeller. Hon befinner sig nära de kvinnor hon fokuserar och skiljer ut nivån stat och kyrka från vanligt folk.

Genom att analysera ett omfattande domboksmaterial från Torna härad i Skåne kan hon återge också det levda livet, kvinnornas vardagliga verklighet. Avhandlingen inleds med en relativt omfattande genomgång av sexuallagstiftningen från 1600-talets slut till 1800-

talets slut. Den utomäktenskapliga sexualiteten var ett centralt problemområde som ständigt åstadkom förändringar och preciseringar i lagstiftningen. Därefter analyseras domböckernas samtliga lägersmålsprocesser under tiden 1688–1717 i Torna härad. Det rör sig om 405 processer. För den senare undersökningsperioden, 1750–1880 har författaren valt att analysera de 87 lägersmålen i en av häradets socknar, Everlövs – en typisk jordbrukssocken, som har det bäst bevarande kyrkobokföringsmaterialet, vilket författaren använder för att spåra åtalade personer. Hon undersöker också, i ett kort avsnitt, äktenskapets betydelse under den senare perioden, utifrån begreppen kön och klass. Avhandlingens tyngdpunkt ligger emellertid i den äldre perioden, vilket har sin grund i att Lindstedt Cronberg vill förklara hur normer etableras. I ett kapitel om ärans kontext under den perioden analyseras 225 ärekränkingsmål ur ett genusperspektiv. En av huvudhypoteserna, att den kvinnliga äran hänfördes till hennes sexuella beteende, bekräftas här. Avslutningsvis diskuteras kyrkans roll i formandet och synliggörandet av samhällets sexualmoral. Kyrktågning, kyrkoplikt och vigsel är de ritualer som analyseras.

Avhandlingens stora poäng ligger i att den visar att kvinnorna hade större frihet i den tidigare perioden. Könrelationen var någorlunda jämlik i det ortodoxa samhället. Män kunde inte ostraffat utnyttja kvinnor i sin omgivning i detta samhälle. Detta förstår man tydligt i de horsmål som författaren gått igenom. Marie Lindstedt Cronberg lyckas på ett övertygande sätt visa att den sexuella kontrollen i detta samhälle inte främst upprätthölls med hjälp av övervakning utan snarare genom de enskilda individernas egen förmåga till självkontroll. Den kvinnliga sexualiteten var kopplad till de föreställningar som fanns om den kvinnliga äran. Kvinnans ära var dock inte familje- eller släkterelaterad, konstaterar hon, utan individuell och medförde därför en relativt stor handlings- och rörelsefrihet för de unga kvinnorna. Hon kunde till exempel själv försvara sin ära vid tinget. Friheten som unga män och kvinnor levde under var emellertid en frihet under stort ansvar. Den kringgärdades av en mycket sträng sexuallagstiftning, som slog hårt mot dem som inledde sexuella relationer utanför äktenskapet, såväl män som kvinnor. Lindstedt Cronberg tillbakavisar den inom forskningen utbredda föreställningen att manlig otrohet skulle ha

varit allmänt accepterad i bondesamhället. Med hjälp av de 87 horsmål som kom till Torna häradsrätt för prövning under perioden 1688–1717, kan man förvisso förstå att otrohet främst var en manlig last, men den ansågs också vara stor synd och ett grovt brott, som straffades mycket hårt. Det hände till och med att en husbonde som förfört sin piga valde att helt ge upp sin position i samhället genom att rymma, hellre än att ta sitt straff. Även kvinnan straffades strängt, men hon fick oftast underhåll till barnet. För barnet var den här perioden relativt trygg då det både hade en känd fader och moder samt fick underhåll från dem båda.

Den ortodoxa sexuallagstiftningen försvann med den straffrättsliga reformen som Gustav III:s barnmordsplakat från 1778 innebar. Därmed sattes flera äldre rättsregler ur spel. Ogifta mödrar tilläts vara anonyma och barnmorskorna förbjöds att efterfråga barnafaderns namn. 1810 bortföll sedan det världsliga straffet för kvinnans del vid lönskaläge första och andra resan. Och genom den nya strafflagen 1864 kom slutligen den utomäktenskapliga sexualiteten att betraktas som en privat angelägenhet. Utifrån dessa konstateranden ställer sig Lindstedt Cronberg frågan vilka konsekvenser denna avkriminalisering fick för män, kvinnor och barn i lokalsamhället.

Redan efter barnmordsplakatets tillkomst blev det sällsynt att männen i Torna härad dömdes för det utomäktenskapliga samlaget. Den rättsliga kontrollen minskade och snart var det bara 20% av lönskalägesfallen som rapporterades till häradsrätten. Den utomäktenskapliga sexualiteten blev till följd av avkriminaliseringen en kvinnlig förseelse. Barnet följde modern och hon fick bära den sociala skammen. Männen undkom såväl rättsligt som socialt och ekonomiskt ansvar. Samtidigt ökade den utomäktenskapliga fruktsamheten drastiskt. Kvinnans förhandlingsposition hade blivit svag och mycket ojämlig i förhållande till mannens. Barnen tilldömdes sällan underhåll. Detta till trots motiverades den förändrade lagstiftningen med att den skedde med hänsyn till kvinnorna och barnen.

Synd och skam är en välskrivna och synnerligen innehållsrik avhandling, som erbjuder många möjligheter till kunskap även utanför huvudfrågeställningen. Lindstedt Cronberg ställer vardagsnära frågor såsom i vilka situationer man utvecklade de intima relationerna och hon ger konkreta svar: i stormaktstidens bonde-

samhälle träffades unga män och kvinnor helt enkelt ”då de tjänte samman” (s. 98ff.). Flera andra hypoteser prövas tillsammans med de här relaterade. En sådan är att besuttna och obesuttna kvinnor agerade utifrån olika makesökningsstrategier och att det var besuttna kvinnor som äktenskapslagstiftningen utgick ifrån. Där emot var det de proletära kvinnorna som gynnades av en sträng sexuallagstiftning. De hade inte, som de besuttna, något att förlora på föräktenskapliga sexuella förbindelser. Tvärtom var det snarare så att om mannen riskerade ett hårt straff var det troligare att han friade.

Den kategori kvinnor som analyseras – ogifta mödrar – gör att vi inte får veta vad som händer med dem över livsloppet, annat än i allmänna reflexioner över att många sannolikt senare i livet gifte sig och integrerades i lokalsamhället. Å andra sidan är det analytiskt fruktbart att använda sig av denna kategori, då den, som förf. själv uttrycker det, befann sig mitt emellan ”ungmöns ärbarhet och hustruns prestige” (s. 283).

Det närmast sensationella med Lindstedt Cronbergs undersökning är att hon förmår visa hur sexuallagstiftningen i praktiken faktiskt var könsneutral under stormaktstiden. Detta fick till följd att män och kvinnor behandlades som jämlikar och att barnen så gott som alltid hade en namngiven far. Kontinuiteten under hela den undersökta perioden bestod i att synen på utomäktenskaplig sexualitet var starkt fördömande, medan förändringen som förf. främst vill påvisa bestod i att kvinnan under den senare perioden fått en alltmer underordnad position.

Genom att förf. använt ett långt tidsperspektiv, har hon bland annat kunnat visa att det strukturförtryck – i form av husböndernas ostraffade sexuella utnyttjande av sina pigor – som Jonas Frykman påvisat för det sena 1800-talets del – inte kan generaliseras bakåt i tiden. Även männens ära hotades av utomäktenskapliga samlag under den ortodoxa perioden. Kvinnorna drabbades hårt av liberaliseringen i sexuallagstiftningen och framför allt var det de obesuttna kvinnorna som drabbades.

Trots att läsaren emellanåt önskar sig mer kringkapskap om Torna härad är detta en lättillgänglig och läsvärd avhandling, med många kloka resonemang och spännande sidosprång. Den är ett välkommet bidrag till den forskning om kvinnor i levd praxis, som under 1990-talet växer sig allt starkare.

Birgitta Svensson, Lund